

Tomasz Bojnicki

Przeobrażenia geopolityczne i geoeconomiczne na Bliskim Wschodzie po wydarzeniach Arabskiej Wiosny po 2011 r. Zarys problematyki

Abstrakt

Region Bliskiego Wschodu w historii ludzkości odgrywał istotne znaczenie geopolityczne i geoeconomiczne. Wynikało to z jego położenia geograficznego, co powodowało, że stanowił swego rodzaju „pomost” w handlu łączącym Europę z Azją i Afryką. Współcześnie jednym z kluczowych aspektów są znajdujące się na tych obszarach znaczące złoża ropy naftowej, a także zbiegające się interesy geopolityczne mocarstw regionalnych i globalnych. Doprowadziło to do sytuacji, że region ten stał się jednym z kluczowych obszarów geopolitycznych i geoeconomicznych we współczesnej polityce międzynarodowej. Historycznie w tym regionie dominowały państwa o reżimie autorytarnym lub monarchicznym. Pod koniec 2010 i na początku 2011 r. doszło jednak do masowych wystąpień w szeregu krajów regionu. Protestująca ludność dążyła do poprawy swojej sytuacji politycznej i socjoeconomicznej, a wystąpienia nazwane zostały później Arabką Wiosną. Arabska Wiosna zmieniła krajobraz polityczny regionu, co dotyczyło zwłaszcza reżimów w Egipcie, Libii, Tunezji i Jemenie. Przemiany w krajach arabskich miały szereg skutków politycznych, społeczno-economicznych i geostrategicznych. Sytuacja w poszczególnych państwach jest nierozzerwalnie związana z polityką regionalną i globalną. Kluczowe są tu uwarunkowania geopolityczne i geoeconomiczne, uwzględniając role globalnych i lokalnych graczy, tj. Stanów Zjednoczonych, Chin, Rosji, Turcji, Izraela, Iranu czy Arabii Saudyjskiej. Arabska Wiosna nasiliła geopolityczną rywalizację i rozprzestrzeniła ją na Syrię. W artykule podjęto się próby charakterystyki definicji pojęć geopolityki oraz geoeconomii. Celem głównym było przedstawienie przeobrażeń geopolitycznych oraz geoeconomicznych w regionie Bliskiego Wschodu po wydarzeniach Arabskiej Wiosny z 2011 r.

Słowa kluczowe: Bliski Wschód, geopolityka, geoeconomia, Arabska Wiosna

Wstęp

Arabska Wiosna odegrała znaczącą rolę w przeobrażeniach geopolitycznych i geoeconomicznych w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Na skutek masowych wystąpień ludności w większości państw regionu władze tych państw podjęły próby zgaszenia oporu społecznego. Protestująca ludność domagała się poprawy sytuacji majątkowej i dochodowej znacznej części społeczeństwa oraz demokratyzacji życia publicznego.

W niektórych państwach protesty społeczne zostały stłumione. Jednak w innych krajach doprowadziły do potężnych wstrząsów o charakterze politycznym i wojskowym. W Egipcie doszło do dwukrotnego obalenia władz państwowych, a w Syrii, Libii, Jemenie i Iraku doszło do długotrwałych wojen domowych, w które zaangażowane były mocarstwa regionalne i światowe, traktujące terytorium tych państw jako pole rywalizacji swoich interesów.

Z demokratycznych ideałów Arabskiej Wiosny w konsekwencji zaangażowania się w nią różnych sił politycznych nie zostało praktycznie nic. Tradycyjna rywalizacja państw regionu doprowadziła do niestabilności politycznej i ekonomicznej Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Pierwsze skrzypce w wojnach domowych w Syrii, Libii, Jemenie i Iraku, a także w wydarzeniach w Egipcie, grały mocarstwa regionalne – Iran, Turcja i Arabia Saudyjska. Iran starał się wykorzystać mniejszość szyicką w Jemenie, Iraku i Syrii, a także poparcie rządów w Bagdadzie i Damaszku, do walki z siłami prodemokratycznymi i prozachodnimi, a także z siłami radykalnego sunnickiego islamu, wspieranego zwłaszcza przez Katar i Turcję. Turcja starała się rozszerzyć swoje wpływy w Syrii i Libii, a także cały czas starała się zredukować śmiertelne dla siebie zagrożenie kurdyjskie (w Syrii zaczęły powstawać kurdyjskie siły samoobrony przeciwko Państwu Islamskiemu, ale powiązane one były z uznawaną za organizację terrorystyczną Partią Pracujących Kurdystanu). Arabia Saudyjska przede wszystkim starała się zneutralizować wzrost znaczenia Iranu jako głównego wroga sunnickiej monarchii oraz głównego przeciwnika w walce o regionalną hegemonię. W konflikty polityczne i militarne będące następstwem Arabskiej Wiosny zaangażowane były również światowe mocarstwa, zwłaszcza Stany Zjednoczone i Rosja.

Geopolityka i geoeconomia w ujęciu teoretycznym

Pojęcie geopolityki doczekało się wielu definicji, a spory na temat precyzyjnego zdefiniowania tego pojęcia trwają od ponad 100 lat. W. Fox uważa, że *geopolityka jest zastosowaniem wiedzy geograficznej do polityki światowej*¹. P. Gallois stwierdza:

¹ L. Moczulski, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2000, s. 72.

*Geopolityka bada stosunki między polityką międzynarodową a bazą geograficzną (przestrzenią), na której ta polityka jest prowadzona*². Z kolei Leszek Moczulski napisał: *Geopolityka zajmuje się zmiennymi układami sił na niezmienniej przestrzeni*³. Należy w tym momencie również wskazać na różnice pojawiające się w debacie naukowej dotyczącej definiowania pojęć „geopolityka” i „geografia polityczna”. Geografia polityczna należy do nauk geograficznych. Przede wszystkim bada ona wpływ państwa na przestrzeń geograficzną (odwrotnie niż geopolityka, która bada wpływ przestrzeni geograficznej na państwa), jej narzędziem badawczym jest aparat oparty na geografii ekonomiczno-społecznej, charakteryzuje się statycznym spojrzeniem na opisywaną „teraźniejszość”, a jej funkcja jest przede wszystkim deskrypcyjna⁴.

Pojęcie geoeconomii należy rozpatrzyć (podobnie jak pojęcie geopolityki) przez pryzmat językowy, a także merytoryczny. Słowo „geoeconomia” powstało na skutek połączenia dwóch słów: geos (ziemia) oraz ekonomii jako określenia dziedziny nauki zajmujących się gospodarowaniem⁵. Pierwszym, który użył pojęcia geoeconomia był R.H. Whitebeck w artykule z 1929 r. Uważał, że prawa ekonomiczne powinny uwzględnić kontekst przestrzenny i geograficzny. Geografia ekonomiczna tworzy podstawę empiryczną, a ekonomia tworzy zasady działania ekonomicznego w określonych warunkach geograficznych⁶. Dotyczy to przede wszystkim umiejętnego korzystania z różnorodnych zasobów, do których zaliczyć należy zasoby ludzkie, kapitałowe czy usługowe. Można ją określić również jako narzędzie służące nie tylko opisowi rzeczywistości ekonomicznej w określonej przestrzeni, ale też narzędzie do diagnozy i prognozy aktualnej sytuacji na świecie. Zajmuje się zatem opisem strategicznych przepływów gospodarczych i komunikacyjnych, ładem gospodarczym czy szeroko rozumianą „walką” o rynki, skuteczną wymianę towarów, kapitału i usług⁷. W tym kontekście należy wskazać, że geopolityka jest polityką określonych organizmów politycznych i „ośrodków siły” (najczęściej państw), które zajmują się „walką” o przestrzeń i wpływy wynikające z jego geograficznego i przestrzennego zlokalizowania, a dopiero później posługiwaniem się osiągniętymi atutami⁸ i czerpaniem z nich korzyści, czyli przemyślanym gospodarowaniem przestrzenią społeczno-ekonomiczną.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, s. 75.

⁴ L. Sykuliszki, *Geopolityka a geografia polityczna* [10 IX 2011], <http://geopolityka.org/analizy/leszek-sykuliszki-geopolityka-a-geografia-polityczna> (23 V 2022).

⁵ E. Haliżak, *Geoeconomia*, Warszawa 2012, s. 15.

⁶ J. Żukowska, *Geoeconomia nowej rzeczywistości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 436, s. 418.

⁷ *Ibidem*, s. 3.

⁸ *Ibidem*.

W celu efektywnego wykorzystywania zasobów państwa konieczna jest przemyślana i zaplanowana strategia, która wyraża się w przyjętej polityce gospodarczej państwa. Odpowiednie zarządzanie wszelkimi zasobami (surowce, demografia, kapitał finansowy itp.) pozwala na efektywniejszy wzrost gospodarczy, a co za tym idzie modernizację, postęp i tworzenie się innowacji⁹. Czynniki te mają przełożenie na wzrost zasobności ekonomicznej państwa i społeczeństwa go zamieszkującego, a to przekłada się z kolei na możliwość wykorzystania części zasobów na wzmocnienie siły militarnej państwa. Siła militarna oraz potęga ekonomiczna ma z kolei przełożenie na siłę polityczną państwa i jego znaczenie geopolityczne. Stwarza również możliwości umiejętnego i skutecznego poszerzania wpływów oraz walki o przestrzeń z innymi organizmami politycznymi. W tym kontekście zauważalny jest związek i wzajemne oddziaływania na siebie geopolityki oraz geoeconomii. Relację tę można określić również w następujący sposób: *w geopolityce o roli, randze i wielkości państwa decyduje potencjał militarny i zasoby naturalne, a w geoeconomii decyduje jego efektywność gospodarcza i siła ekonomiczna*¹⁰. Ma to znaczenie w systemie kapitalistycznym, gdzie określone grupy interesu (np. przedsiębiorcy lub banki) wywierają presję na politycznych decydentów¹¹. Do przykładowych narzędzi geoeconomicznych stosownych przez państwa można zaliczyć¹²:

- a) politykę handlową – w zakresie importu (np. embargo na określone towary); podatki i cła importowe; ukryte bariery handlowe (np. regulacje promujące określoną branżę albo zmniejszającą udział innych przedsiębiorstw zagranicznych na danym rynku);
- b) politykę inwestycyjną – wspieranie spółek państwowych lub spółek skarbu państwa; zwiększanie wydatków rządowych np. na zbrojenie w państwowych i prywatnych przedsiębiorstwach zbrojeniowych z krajowym kapitałem;
- c) politykę surowcową – narzucanie cen sprzedawanych surowców; dyktat surowcowy; groźby dotyczące przerwania dostawy surowców;
- d) politykę walutową – osłabianie i wzmocnianie waluty; wojny walutowe;
- e) pomoc ekonomiczną – wspieranie określonych państw przez pożyczki, kredyty i subsydia.

Geografia ekonomiczna, nazywana również społeczno-ekonomiczną lub gospodarczą, zajmuje się przede wszystkim badaniem oddziaływania człowieka na

⁹ B. Góralczyk, *Geoeconomia wypiera geopolitykę* [12 VII 2014], <http://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/geoeconomia-wypierageopolityke/> (20 III 2022).

¹⁰ E. Luttwak, *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*, Wrocław 2000, s. 24.

¹¹ *Ibidem*.

¹² G. Malinowski, *Chiny a geopolityka i geoeconomia. Jak nie wpaść w pułapkę narracji?*, [w:] *Ekonomia o polityka. Wokół teorii Grzegorza W. Kołodko*, red. E. Mączyńska, Warszawa 2019, s. 341-342.

istniejące środowisko geograficzne. Przedmiotem badań geografii ekonomicznej są w tym wypadku przestrzeń i struktury funkcjonujące w jej ramach, a także procesy systemu (relacja na linii środowisko-społeczeństwo)¹³.

Konsekwencje geopolityczne i geoekonomiczne Arabskiej Wiosny

Łatwo przecenić wpływ geopolityki i geoekonomii na sytuację na Bliskim Wschodzie u progu drugiej dekady XXI w. Z jednej strony może się wydawać, że wydarzenia określane jako Arabska Wiosna były inspirowane zza granicy, ze skonfliktowanych ze sobą państw regionu i mocarstw światowych. Sprzyjanie rewolucjom, wojnom domowym i ruchom społecznym w słabszych krajach było praktykowane przez imperia w okresie kolonializmu, ale również w XX i XXI w. Np. finansowanie ruchów opozycyjnych może być uderzeniem w interesy i wpływy rywalizujących ze sobą mocarstw. Jednak z drugiej strony nie sposób dostrzec autentycznego oburzenia społecznego, które stało za protestami społecznymi w 2011 r. w takich krajach, jak Egipt, Tunezja i Libia. Mieszkańcy tych krajów – oburzeni pogarszającą się sytuacją ekonomiczną oraz autorytaryzmem władz politycznych – postanowili wyjść na ulicę i zmanifestować swój sprzeciw wobec tych negatywnych zjawisk. Jednak – jak pokazuje historia polityczna – nie sposób oddzielić autentycznego ludowego gniewu od międzynarodowych powiązań i rywalizacji politycznych i gospodarczych. Autentyczny ruch protestu w danym kraju zawsze jest uwikłany w skonfliktowane ze sobą interesy mocarstw światowych i regionalnych. Tak było również w przypadku Arabskiej Wiosny.

Wydarzenia określane jako Arabska Wiosna rozpoczęły się pod koniec 2010 r. w Tunezji i w szybkim tempie rozprzestrzeniły się na inne kraje regionu Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej (region określany jest coraz powszechniej jako MENA, *Middle East and North Africa* i oznacza w znacznej mierze kraje znajdujące się pod wpływem kultury islamu). W grudniu 2010 r. bezrobotny sprzedawca z Tunezji spalił się na znak protestu przeciwko samowoli lokalnych urzędników¹⁴. Bezpośrednio po tym wydarzeniu w Tunezji wybuchły protesty społeczne, które wkrótce ogarnęły inne kraje regionu. Powodem protestów była nie tylko przemoc doświadczana przez mieszkańców ze strony urzędników i służb porządkowych państw autorytarnych, ale również bezrobocie, niski poziom wynagrodzeń i pozostałe procesy ekonomiczne, niekorzystnie odbijające się na sytuacji majątkowej i dochodowej ludności krajów MENA. Wybuch masowych prodemokratycznych

¹³ *Podstawy geografii ekonomicznej*, red. J. Wrona, Warszawa 2006, s. 12.

¹⁴ M. Chaziza, *The Arab Spring: Implications for Chinese Policy*, „Middle East Review of International Affairs” 2013, vol. 2, nr 17, s. 73.

wystąpien ludności wzbudził nadzieję nie tylko w regionie, ale również na świecie – nadzieję co do politycznej transformacji autorytarnych państw w demokratyczne. O ile pierwsza faza Arabskiej Wiosny wiązała się z optymizmem co do możliwości takiej transformacji w wielu krajach regionu, o tyle druga faza, która rozpoczęła się po 2013 r., wiązała się już z coraz większym pesymizmem, nie tylko wobec zmian demokratycznych, ale również wobec pokoju i stabilności regionu¹⁵.

Nie tylko procesy społeczne i ekonomiczne oraz pragnienie demokratyzacji życia publicznego stały za wystąpieniami ludności. Tego rodzaju motywacje spotykały się z motywacjami religijnymi. Zagospodarowywany przez różne siły polityczne, tak krajowe, jak i zagraniczne, był zarówno podział na szyitów i sunnitów, jak i sama religia islamu. Większość wystąpień antyrządowych była motywowana religijnie¹⁶. Arabską Wiosnę cechuje wyraźny zwrot ku religii jako nieusuwalnemu elementowi współczesnych sporów politycznych. Radykalny islamizm stanowił znaczącą siłę polityczną w Syrii, Egipcie, Libii, Jemenie i Tunezji.

Protesty społeczne w krajach ogarniętych Arabską Wiosną spotkały się z poparciem przez jedne mocarstwa regionalne oraz z odrzuceniem i wsparciem sił przeciwnych protestom społecznym przez inne mocarstwa. Region Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej od zawsze stanowił pole rywalizacji geopolitycznej i geoeconomicznej mocarstw ze względu na strategiczną pozycję tego regionu świata¹⁷. Historycznie, przez region ten przebiegały szlaki handlowe łączące krańce Eurazji – Europę i Daleki Wschód. Współcześnie, podkreśla się obecność bogactw naturalnych, zwłaszcza gazu i ropy naftowej, jako element zwiększający strategiczne znaczenie regionu. Przed Arabską Wiosną geopolityczne i geoeconomiczne podziały w regionie przebiegały wzdłuż osi prozachodni-antyzachodni, a po tych wydarzeniach podział ten stał się tylko jednym z ważniejszych podziałów¹⁸. Znacznie większą rolę zaczęły wtedy odgrywać podziały o charakterze lokalnym – religijne, etniczne, narodowe, polityczne, z których wynikała polityka sprzyjania realizacji interesów poszczególnych mocarstw regionalnych.

W 2013 r. w Egipcie Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie wspierały obalenie wybranego demokratycznie prezydenta Mohameda Morsiego oraz przechwycenie władzy przez egipskie wojsko, podczas gdy Turcja i Katar wspie-

¹⁵ B. Aras, S. Kardas, *Geopolitics of the Middle East: Perspectives from Inside and Outside*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies” 2021, vol. 3, nr 23, s. 397.

¹⁶ M. Dehshiri, H. Shahmoradi, *Resurgence of Geopolitical Rivalry in the MENA after the ‘Arab Spring’*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies” 2020, vol. 2, nr 14, s. 195.

¹⁷ *Ibidem*, s. 194.

¹⁸ B. Aras, S. Kardas, *op.cit.*, s. 398. Na tym m.in. tle wybuchaly konflikty polityczne i militarne pomiędzy sąsiadującymi ze sobą państwami arabskimi. Syria chciała osiągnąć hegemonię nad Libanem, Arabia Saudyjska nad państwami Zatoki Perskiej, Algieria i Maroko walczyły ze sobą o terytorium Sahary Zachodniej, a Irak, wspierany m.in. przez Stany Zjednoczone, prowadził wyniszczającą wojnę z Iranem. B. Salloukh, *The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East*, „The International Spectator” 2013, vol. 2, nr 48, s. 33.

rały prezydenta¹⁹. Podczas gdy Katar otwarcie wspierał Bractwo Muzułmańskie, z którego wywodził się Morsi, to Arabia Saudyjska uznała w 2014 r. Bractwo Muzułmańskie za organizację teorrystyczną²⁰. Arabska Wiosna skończyła się obaleniem trzech dyktatorów²¹ – Zajna al-Abidina ibn Alego (Tunezja), Hosniego Mubaraka (Egipt) i Muammara Kaddafiego (Libia). Zatem Mohameda Morsiego spotkał taki sam los, jak obalonego Mubaraka, z tym że Morsi obalony został w wyniku wojskowego zamachu stanu. Podobne konflikty interesów występowały w innych krajach ogarniętych protestami społecznymi – Tunezji, Libii, Jemenie i Syrii. Mocarstwa regionalne traktowały terytorium tych państw jako pole realizacji swoich interesów politycznych i ekonomicznych. Siły, które pojawiły się po wystąpieniach ludowych i zagospodarowywały niezadowolenie społeczne, były różnorodne – islamiści, siły demokratyczne, partie lewicowe, wojsko²². Szukały one nie tylko poparcia wśród społeczeństwa, ale również wsparcia ze strony innych państw.

Rywalizacja geopolityczna i geoeconomiczne mocarstw regionalnych po Arabskiej Wiosnie

Jednym z najważniejszych aspektów Arabskiej Wiosny był sprzeciw społeczeństwa wobec długoletnich dyktatur i wszechobecnej korupcji. Zatem na początku charakter protestów był demokratyczny. Regionalne mocarstwa – Arabia Saudyjska, Iran, Turcja, Katar i Zjednoczone Emiraty Arabskie – nie są państwami o wysokich standardach swobód demokratycznych i ochrony praw człowieka. Wszystkie one zainteresowane były zdławieniem demokratycznego oporu społeczeństw w obawie przed rozlaniem się społecznego niezadowolenia po całym Bliskim Wschodzie. Można powiedzieć, że w tym zakresie państwa te miały zgodne intencje. Jako przykład zgodności intencji rywalizujących ze sobą państw arabskich może służyć poparcie udzielone przez Syrię dla interwencji saudyjskiej na Bahrajnie mającej zdusić masowe wystąpienia antyrządowe w tym kraju²³. Sukces demokratycznych przemian w jakimkolwiek państwie regionu mógł służyć jako przykład dla społeczeństw saudyjskiego, irańskiego czy katarskiego do upomnienia się o przestrzeganie standardów demokracji i ochrony praw człowieka w tych

¹⁹ I. Fraihat, T. Yaseen, *Evolving Trends in the Post-Arab Spring Era: Implications for Peace and Stability in the MENA Region*, „Journal of Peacebuilding and Development” 2020, vol. 3, nr 15, s. 335.

²⁰ A. Ghafar, *Between Geopolitics and Geoeconomics: The Growing Role of Gulf States in the Eastern Mediterranean*, „IAI Papers” 2021, vol. 6, nr 21, s. 3.

²¹ M. Chaziza, *op.cit.*, s. 73.

²² I. Fraihat, T. Yaseen, *op.cit.*, s. 335.

²³ B. Salloukh, *op.cit.*, s. 40.

krajach. Poza państwami, w których obalono wieloletnich dyktatorów, protesty społeczne wybuchły w Algierii, Bahrajnie, Iranie, Jordanii, Syrii i Jemenie²⁴. Jednak na sprzeciw wobec demokratycznych przemian w Jemenie, Syrii, Egipcie, Tunezji i Libii zgodność mocarstw regionalnych się skończyła.

Od lat Bliski Wschód jest polem starcia dwóch tradycyjnie rywalizujących ze sobą potęg regionalnych – Iranu i Arabii Saudyjskiej. Pierwsze państwo, szyicka teokracja wspierana przez autorytarne mocarstwa światowe – Chiny i Rosję, od lat próbuje rozszerzyć swoje strefy wpływu przy wykorzystaniu szyickiej części ludności w takich krajach, jak Irak, Jemen czy Syria. Drugie państwo, sunnicka monarchia wspierana przez Stany Zjednoczone, próbuje przeciwstawiać się wzrostowi potęgi Iranu. Arabia Saudyjska postrzega Iran jako główną przeszkodę w osiągnięciu przez monarchię statusu regionalnego hegemonu²⁵. W tym celu szuka poparcia m.in. Izraela i Stanów Zjednoczonych, które postrzegane są przez Iran jako dwa główne zagrożenia dla bezpieczeństwa tego kraju.

Polem działania Arabii Saudyjskiej był w pierwszej kolejności Półwysep Arabski. To małe państwa regionu z konieczności musiały uwzględnić w swojej polityce interesy Arabii Saudyjskiej. Monarchia saudyjska używała siły militarnej, zasobów finansowych i nacisków politycznych do pacyfikowania demokratycznych nastrojów w Bahrajnie, Jemenie i Omanie²⁶. Rezultatem tych zabiegów była nie tylko pacyfikacja antyrządowych nastrojów na Półwyspie Arabskim, ale również rozpoczęcie jednej z najkrwawszych wojen XXI w. – wojny w Jemenie. Sytuację w Jemenie komplikowało dodatkowo zaangażowanie Iranu, który zaczął wspierać rebeliancki ruch Huti. Ruch ten wywodził się z szyickiej części ludności Jemenu, który stanowił niejako naturalnego sojusznika Iranu w walce z wpływami Arabii Saudyjskiej na Półwyspie Arabskim.

Rywalizacja z Iranem popchnęła w końcu Arabię Saudyjską do poparcia rebeliantów w Syrii²⁷. Najcięższy przebieg i najcięższe konsekwencje miała Arabska Wiosna w Libii i w Syrii, w których masowe protesty doprowadziły do długotrwałych wojen domowych, w które bezpośrednio zaangażowane były mocarstwa regionalne i światowe. Dodatkowo, wojna domowa w Syrii rozlała się na terytorium Iraku, gdzie lokalne grupy religijne i etniczne weszły w konflikt polityczny i militarny przy zaangażowaniu sąsiednich krajów, zwłaszcza Iranu. Wojny domowe w Syrii, Iraku i Libii wiązały się nie tylko z możliwością zmiany systemu politycznego w tych krajach, ale również groziły zmianą granic ustanowionych jeszcze po I wojnie światowej. Arabska Wiosna – w opinii wielu ekspertów – zakwestionowała porządek polityczny ustanowiony na Bliskim Wschodzie w wyniku rozpadu

²⁴ M. Chaziza, *op.cit.*, s. 73.

²⁵ A. Ghafar, *op.cit.*, s. 3.

²⁶ B. Salloukh, *op.cit.*, s. 40.

²⁷ *Ibidem*, s. 41.

Imperium Osmańskiego²⁸. System sztucznych granic opartych na ustaleniach zwycięskich w I wojnie światowej mocarstw – Anglii i Francji, ignorował granice etniczne, narodowe i religijne, tak, że w opinii wielu ekspertów, musiał w końcu doprowadzić do rewizji granic przy wykorzystaniu przemocy wojskowej. Destabilizacja granic państw powstałych po rozpadzie Imperium Osmańskiego – Iraku i Syrii, wzmocniła lokalne podziały religijne, etniczne, narodowe i ideologiczne, co znacznie ułatwiło wmięszanie się w konflikt państw ościennych²⁹.

Syria, oprócz tego, że stała się polem starcia wewnętrznych organizacji politycznych i religijnych, stała się również polem rywalizacji potęg regionalnych i światowych. Jedną z najważniejszych geopolitycznych konsekwencji Arabskiej Wiosny jest przekształcenie Syrii z silnego aktora polityki międzynarodowej w regionie w pole starcia skonfliktowanych ze sobą interesów mocarstw regionalnych i światowych³⁰. Wobec wojny domowej w Syrii wykrystalizowały się w końcu dwa obozy państw. Do pierwszego obozu państw można zaliczyć Arabię Saudyjską, Stany Zjednoczone, Turcję, Francję i Katar, podczas gdy do drugiego obozu państw można zaliczyć Iran, Rosję i Chiny³¹. Państwa zachodnie, wraz z Katarą i Arabią Saudyjską, próbowały szkolić i finansować siły dążące do obalenia prezydenta Baszara al Assada, podczas gdy Iran, w porozumieniu zwłaszcza z Rosją, wspierał dotychczasowy rząd syryjski.

Poza Arabią Saudyjską, w wyniku Arabskiej Wiosny wzrosło również znaczenie międzynarodowe Kataru. Katar jeszcze silniej niż Arabia Saudyjska wspierał siły islamistyczne w ogarniętych ludowymi wystąpieniami krajach. Wspierał próby przewrotów w Egipcie, Libii i Syrii³². Warto zauważyć, że w Egipcie interesy Kataru i Arabii Saudyjskiej rozeszły się, ponieważ Saudowie zdecydowali się popierać wojsko egipskie przeciwko prezydentowi pochodzącemu z Bractwa Muzułmańskiego. Polityka zagraniczna Kataru wydaje się być w znacznym stopniu zgodna z polityką Turcji, która próbuje rozszerzyć swoje wpływy w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Polityka zagraniczna tych dwóch krajów nie tylko dotyczy wspierania sił islamistycznych (Syria, Egipt, Libia), ale również dotyczy współpracy gospodarczej. Tradycyjnie bogaty Katar, czerpiący znaczną część dochodów ze sprzedaży węgłowodórów, inwestuje znaczne zasoby finansowe w Turcji. Np. w 2020 r. Katar zdecydował się na swap walutowy o wartości 15 mld USD pomiędzy tradycyjnie mocną walutą katarską a tracącą na wartości lirą turecką³³. Oś Turcja-Katar jest jedną z trzech liczących się sił politycznych

²⁸ B. Aras, S. Kardas, *op.cit.*, s. 397.

²⁹ M. Dehshiri, H. Shahmoradi, *op.cit.*, s. 194.

³⁰ B. Salloukh, *op.cit.*, s. 42.

³¹ *Ibidem*, s. 41.

³² *Ibidem*, s. 42.

³³ A. Ghafar, *op.cit.*, s. 5.

obok Arabii Saudyjskiej i jej sojuszników oraz Iranu i jego sojuszników, które są w stanie kształtować politykę w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej³⁴.

Jednym ze zwycięzców sytuacji, która powstała w wyniku Arabskiej Wiosny, jest niewątpliwie Iran. Iran wszedł w rolę obrońcy małych państw Bliskiego Wschodu, broniącego tych państw w imię islamu oraz walczącego z wszelkimi formami religijnego ekstremizmu³⁵. Zabójstwo Ghasema Solejmaniego, irańskiego generała, który m.in. szkolił jednostki irackie do walki z Państwem Islamskim, może być postrzegane jako reakcja Stanów Zjednoczonych na wzrost znaczenia Iranu w regionie Bliskiego Wschodu. Ostatecznie Państwo Islamskie zostało pokonane, a pozostałe ugrupowania islamistyczne znacznie straciły na znaczeniu na początku trzeciej dekady XXI w. Baszar al Assad, sojusznik Iranu, odzyskał m.in. dzięki pomocy Rosji kontrolę nad znaczną częścią terytorium Syrii. To samo osiągnęły wojska irackie we współpracy z wojskami irańskimi. W Jemenie trwa nierozstrzygnięta wojna pomiędzy siłami wspieranymi przez Saudów a tymi wspieranymi przez Irańczyków. W efekcie Arabia Saudyjska czuje się osaczona przez sojuszników szyickiej teokracji³⁶. M.in. tym poczuciem osaczenia oraz klęską sił demokratycznych i islamistycznych w krajach poprzednio ogarniętych wystąpieniami społecznymi można tłumaczyć zbliżenie Arabii Saudyjskiej i Izraela. Jeszcze większe zbliżenie można zaobserwować pomiędzy Bahrajnem i Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi a Izraelem, które osiągnięto w tzw. Porozumieniach Abrahamowych z 15 IX 2020 r. Zbliżenie pomiędzy Izraelem a państwami Zatoki Perskiej jest jedną z najważniejszych konsekwencji geopolitycznych Arabskiej Wiosny na Bliskim Wschodzie. Widać na tym przykładzie wyraźnie, że kwestie ideologiczne i prestiżowe, które dzieliły Izrael i państwa arabskie (czyli głównie kwestia palestyńska), odchodzą w niepamięć wobec wzrostu znaczenia Iranu.

W rywalizację w regionie MENA zaangażowane są oprócz mocarstw regionalnych mocarstwa światowe – Stany Zjednoczone, Rosja i Chiny. Arabska Wiosna miała znaczenie przede wszystkim dla Rosji i Stanów Zjednoczonych. Na skutek klęski sił demokratycznych w protestach społecznych z okresu Arabskiej Wiosny oraz na skutek wzrostu znaczenia Iranu i jego sojuszników, a w połączeniu z klęską amerykańską i wycofaniem wojsk amerykańskich z Afganistanu, znaczenie Stanów Zjednoczonych w regionie zmalało. Wydaje się, że taka tendencja jest zgodna z aktualnymi kierunkami amerykańskiej polityki zagranicznej. Stany Zjednoczone wydają się odchodzić od polityki bezpośredniego zaangażowania politycznego i militarnego na Bliskim Wschodzie na rzecz ściślejszego zaangażowania w Europie i w rejonie zachodniego Pacyfiku. Amerykanie próbują zbudować koalicję państw, która zahamowałaby wzrost znaczenia politycznego i eko-

³⁴ M. Dehshiri, H. Shahmoradi, *op.cit.*, s. 214.

³⁵ *Ibidem*, s. 196.

³⁶ A. Ghafar, *op.cit.*, s. 3.

nomicznego Chin na świecie, a to wymaga przeznaczenia większych zasobów na realizację polityki zagranicznej w Dalekiej Azji.

W przypadku Rosji, jej bezpośrednie zaangażowanie w wojnę domową w Syrii znacznie wsparło Baszara al Assada w walce z przeciwnikami politycznymi reżimu. Jednak koniec wojny domowej w Syrii nie przyniósł stabilizacji w tym kraju, przez co Rosja nie może zaangażować się w proces odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, co stworzyłoby dla rosyjskich przedsiębiorstw możliwości inwestycyjne i uzyskanie korzyści ekonomicznych i politycznych w Syrii³⁷. Jednak sytuacja na Bliskim Wschodzie jest korzystniejsza dla Rosji po Arabskiej Wiosnie ze względu na osłabienie zaangażowania Stanów Zjednoczonych oraz rozszerzenie wpływów Iranu, uznawanego za sojusznika Rosji, w takich państwach, jak Jemen, Syria i Irak.

Zakończenie

Arabska Wiosna początkowo wzbudziła solidarność reżimów autorytarnych w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej w ramach konieczności pacyfikacji nastrojów prodemokratycznych. Jednak tuż po zdławieniu protestów społecznych odżyły stare spory geopolityczne i pojawiły się nowe obszary rywalizacji pomiędzy głównymi państwami regionu – Arabią Saudyjską, Iranem i Turcją.

Z Arabskiej Wiosny oraz z wydarzeń następujących po niej wzmocniony wyszedł przede wszystkim Iran, który umocnił władzę swoich sojuszników w Iraku i w Syrii – dwóch krajach, w których masowe wystąpienia społeczne miały najkrwawsze następstwa. Pozostałe mocarstwa regionalne zdołały na okres prawie dekady opóźnić wzrost znaczenia szyickiej teokracji w regionie, wspierając siły demokratyczne lub islamistyczne. Jednak wiele z tych sił ostatecznie poniosło klęskę w starciu z siłami rządowymi w krajach, które ogarnęły masowe protesty społeczne w okresie od 2010 do 2013 r. Mimo to sytuacja w regionie pozostaje niestabilna, a wygasłe konflikty są dalekie od ostatecznego rozstrzygnięcia.

Konflikt interesów geopolitycznych i geoeconomicznych pozostawia kwestie ideologiczne, religijne i prestiżowe na drugim planie. Na pierwszy plan zdaje się wysuwać konieczność zahamowania rozszerzania się wpływów rywala geopolitycznego, tak jak w przypadku działań Arabii Saudyjskiej i państw Zatoki Perskiej przeciwko Iranowi. Z tego względu następuje na pierwszy rzut oka egzotyczne zbliżenie państw Zatoki Perskiej z Izraelem, tradycyjnie postrzeganym przez państwa arabskie jako państwo wrogie. Kwestia jednocząca do tej pory wszystkie państwa arabskie – kwestia palestyńska, staje się kwestią drugorzędną wobec

³⁷ E. Zisser, *Russia in Syria: A Long Road to Victory*, „Strategic Assessment” 2021, vol. 3, nr 24, s. 15.

rywalizacji państw Zatoki Perskiej z Iranem. To Iran jest głównym wrogiem Izraela, a dzięki temu to Iran staje się głównym orędownikiem niepodległości Palestyny na Bliskim Wschodzie.

Pojawienie się nowych sojuszy w ramach trwającej rywalizacji geopolitycznej i geoeconomicznej nie wróży rychłej stabilizacji w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Społeczeństwo syryjskie, libijskie i irackie jest w znacznej mierze wyczerpane wojnami domowymi, ale tkwiące w tych społeczeństwach podziały religijne, etniczne, narodowe i ideologiczne grożą wybuchem nowych konfliktów w przyszłości – konfliktów, w które najprawdopodobniej zaangażowane będą mocarstwa regionalne i światowe.

Abstract

Tomasz Bojnicki

Changes in geopolitical and geoeconomic conditions in the Middle East as a result of the Arab Spring of 2011

The Middle East region has played an important geopolitical and geoeconomic role throughout human history. This was due to its geographic location, which made it a kind of „bridge” in trade connecting Europe with Asia and Africa. Nowadays, one of the key aspects is the significant oil deposits located in these areas, as well as the converging geopolitical interests of regional and global powers. This has led to the region becoming one of the key geopolitical and geo-economic areas in modern international politics. Historically, the region has been dominated by states with authoritarian or monarchical regimes. In late 2010 and early 2011, however, there were mass uprisings in a number of countries in the region seeking to improve the political and socioeconomic situation of the societies living there, and the uprisings were later dubbed the Arab Spring. The Arab Spring changed the political landscape of the region, which especially affected the regimes in Egypt, Libya, Tunisia and Yemen. The Arab transition has had a number of political, socioeconomic and geostrategic effects. The situation in individual countries is inextricably linked to regional and global politics. Geopolitical and geo-economic factors and conditions are key, taking into account the roles of global and local players, i.e. the United States, China, Russia, Turkey, Israel, Iran or Saudi Arabia. The Arab Spring intensified the geopolitical rivalry and spread it to Syria. The article attempts to characterize the definitions of the concepts of geopolitics and geo-economics. The main objective was to present the changes in geopolitical and geo-economic conditions in the Middle East region after the events of the Arab Spring of 2011.

Keywords: Middle East, geopolitics, geoeconomics, The Arab Spring

References

- Aras, B. & Kardas, S., *Geopolitics of the Middle East: Perspectives from Inside and Outside*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies” 2021, vol. 3, nr 23.
- Chaziza, M., *The Arab Spring: Implications for Chinese Policy*, „Middle East Review of International Affairs” 2013, vol. 2, nr 17.
- Dehshiri, M. & Shahmoradi, H., *Resurgence of Geopolitical Rivalry in the MENA after the ‘Arab Spring’*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies” 2020, vol. 2, nr 14.
- Fraihat, I. & Yaseen, T., *Evolving Trends in the Post-Arab Spring Era: Implications for Peace and Stability in the MENA Region*, „Journal of Peacebuilding and Development” 2020, vol. 3, nr 15.
- Ghafar, A., *Between Geopolitics and Geoeconomics: The Growing Role of Gulf States in the Eastern Mediterranean*, „IAI Papers” 2021, vol. 6, nr 21.
- Góralczyk, B., *Geoekonomia wypiera geopolitykę* [12 VII 2012], <http://www.obserwatortorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/geoekonomia-wypierageopolityke/>.
- Halizak, E., *Geoekonomia*, Warszawa 2012.
- Luttwak, E., *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*, Wrocław 2000.
- Malinowski, G., *Chiny a geopolityka i geoekonomia. Jak nie wpaść w pułapkę narracji?*, [in:] *Ekonomia a polityka. Wokół teorii Grzegorza W. Kołodko*, ed. E. Mączyńska, Warszawa 2019.
- Moczulski, L., *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2000.
- Podstawy geografii ekonomicznej*, ed. J. Wrona, Warszawa 2006.
- Salloukh, B., *The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East*, „The International Spectator” 2013, vol. 2, nr 48.
- Sykulski, L., *Geopolityka a geografia polityczna* [10 IX 2011], <http://geopolityka.org/analizy/leszek-sykulski-geopolityka-a-geografia-polityczna>.
- Zisser, E., *Russia in Syria: A Long Road to Victory*, „Strategic Assessment” 2021, vol. 3, nr 24.
- Żukowska, J., *Geoekonomia nowej rzeczywistości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 439.

Tomasz Bojnicki – mgr politologii, doktorant w Katedrze Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji w ramach Szkoły Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. ORCID: 0000-0001-5782-5925